

Hüseyin Hârizmî'nin Cevâhirü'l-Esrâr İsimli Mesnevi Şerhi ve Şerhçiliği

Hüseyin Hârizmî's Commentary and Commentary on the Mesnevi Named Cevâhirü'l-Esrâr

ÖZET

İslam ve Türk coğrafyası Literatüründe ehemmiyeti toplumca belli ve Mevlânâ'ya ait olan Mesnevi eseri üzerine oldukça şerhler yapılmıştır. Tasavvufta şerhe konu olarak ele alınmış belli başlı eserlerinden Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin (ö. 627/1273) "Mesnevî" eseri derlendikten hemen hemen bir asır sonrası Kemâlüddîn Hüseyin Hasen-i Hârizmî (ö.839/ 1435-36) tarafından kaleme alınan "Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr" adlı Mesnevi üzerine Farsça şerh yazılmış bir eserdir. Hârizmî, hayatını son yıllarında kaleme almış olduğu bu eseri Mevlânâ'nın Mesnevi'sinin altı ciltlik eserinden sadece üç cildini tanıtmaya çalışmıştır. Hârizmî'nin Mesneviyi anlamak için okuyuculara İslami mistik yaşam kaidelerini öğretmeye çalıştığı bir eserdir. Mevcut eser dört ciltten ibaret olup ilk cildi değerli okuyuculara tasavvuf ile ilgili bilgileri dile getirmektedir. Diğer ciltleri ise mesnevi eserinden alınan şiir ve konuların şerhi ve biri birinin açıklaması diye belirtmiştir. Hârizmî, "Mevlana'nın Mesnevisin'in" manevi taraflarını şerh etmeye çalışmıştır. Birçok şarih tarafından yazılmış şerh ve yazılan şerhlerin birçoğu tahlil ve tahkiki yapılmıştır. Kendisinin tasavvufi ve şerhçiliği göz önünde alındığında Mevlana ve İbnü'l Arabî gibi zatların ekolünü takip ettiği izlenmiştir. Evvelce yazar hakkında bilgiler arz edilip, sonrasında Mevlana ve eserine karşı duyduğu özlem dolu fikirlerine ve neden bu şerhi yazma isteğinin kendisinde meydana geldiğine, şerhin muhteviyatına ve hangi üslup ile yazıldığı konusuna temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Şerh, Kemâlüddîn, Hârizmî, Kübrâvî, Zehebî.

ABSTRACT

In the literature of Islamic and Turkish geography, many commentaries have been made on Mesnevi, the work of Mevlana, whose importance is known to the society. "Mesnevî" of Mevlana Celaleddin-i Rûmî (d. 627/1273), one of the major works of Sufism that has been discussed as the subject of commentary, was written by Kemâlüddîn Hüseyin Hasen-i Hârizmî (d.839/ 1435-36) almost a century after it was compiled. It is a work with a Persian commentary on Mesnevi named "Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr". Hârizmî tried to introduce this work, which he wrote in the last years of his life, only three volumes of the six-volume work of Mevlana's Mesnevi. It is a work in which Hârizmî tries to teach the readers the Islamic mystical life principles in order to understand the Mesnevi. The current work consists of four volumes, and the first volume provides information about Sufism to valuable readers. He stated that the other volumes are commentary on the poems and topics taken from his masnavi work and explanations of each other. Hârizmî tried to comment on the spiritual aspects of "Mevlana's Mesnevi". Commentaries written by many commentators and many of the commentaries written have been analyzed and researched. Considering his mysticism and commentary, it has been observed that he followed the school of people such as Mevlana and Ibn Arabî. First, information about the author will be provided, and then his longing thoughts towards Mevlana and his work, why he wanted to write this commentary, the content of the commentary and the style in which it was written will be touched upon.

Keywords: Masnavi, Commentary, Kemaluddin, Hârizmî, Kübrâvî, Zehebî.

GİRİŞ

Mesnevi ve Mesneviye benzeyen eserler belli dönemlerde İran, Hint, Afgan ve Türk bölgelerinde kullanılan dillerle şerh edilmiştir. Tasavvuf deyimleri "Safâ veya vefâ" sözcüklerinin bir araya gelerek meydana geldiklerini, bunun yanı sıra kendilerini ibadette züht ve takvaya adanmış olan zatlardır. Ya da kendilerini Hak yolunda Allah'ın rahmetine karşı boynu bükük diye nitelendirilen şahıslardır. Veya ucuz yünden işlenmiş elbiseler giyerek tanımlanan ve kibre yol açmayan yünden yapıldığı için bu adı vermişlerdir.²

Öncelikle Hasen-i Hârizmî'nin hayatı, mesnevi anlayışı ve yazdığı eserler hakkında bilgi verilip, Hârizmî'nin Mevlana'nın mesnevisi ve hakkındaki fikirlerini "Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr" adlı eserinde neden kaleme aldığı ve şerhle ilgili belli başlı konulara değineceğiz. Bundan dolayı bu çalışmada tasavvuf ilminde Mesnevi vb. eserler için kaleme alınmış şerhler, Hârizmî'nin kendi eserinde ifade ettiği tasavvufta şerhçilik öngörüşünü de meydana çıkarmaktadır.³

Yazar, matematikçi Hârizmî ile isim benzerliğinden dolayı karışıklığa neden olduğunu ve eserinin klasik ve modern akademik cami'asında ele alınmamasından dolayı tanınmamaktadır. Sadece İran ve Afganistan bölgelerinde bazı âlimler tarafından yapılan araştırmalar sonucu bu eser kaleme alınmıştır.

Abdullah Avşar ¹

How to Cite This Article

Avşar, A. (2024). "Hüseyin Hârizmî'nin Cevâhirü'l-Esrâr İsimli Mesnevi Şerhi ve Şerhçiliği", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:9, Issue:3; pp:199-211. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12598575>

Arrival: 06 March 2024

Published: 30 June 2024

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, SBE, Temel İslam Bilimler Bölümü, Tasavvuf Ana bilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye

² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* (Dar Kutubü'l İlmiye/Beyrut-Lübnan,1979),1/17-28.

³ Reşat. Öngören, "Tasavvuf", *İstanbul* 40 (2011), 119-126.

Cevâhirü'l-Esrâr eserinin tahkik ve tahlilini yapan Şii mezhebine mensup “Muhammed Şeriat”, eserin tahkik ve tahlilini yaparken Hârizmî'nin şahsiyetinin de Şia mezhebinden biri olduğunun izlenimini vermiştir. Bundan dolayı Şia mezhebi âlimlerinin eserlerinden yararlanıp, bilgi nakillerini eseri tahlil ve tahkik ederken konu olarak eserin birçok yerinde kaynak olarak göstermektedir.

Tez çalışmamızda ele aldığımız yazılmış olan eserlerde ki şerh çalışmalarında müracaat edilen ana kaynak Hârizmî'nin “Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr” adlı Farsça eseri referans kaynağı olarak kullanmaktayız. Yazar, Şerhçilik düşüncelerini tam anlamıyla bu eserde dile getirdiğini görüyoruz.

ŞERH

Şerh: Lügatte; “Ş r h” kökünden oluşur. Ör; Etin parçalanması, ayrılması, reddedilmesi vb. Anlam bakımından; Dilimler halinde kesmek, sebebi; Sözü (kelimenin) halkın dilinde çok popüler olmasıdır. Belagatte; uygunluk, rütbe ve eti dilimlemek olarak geçiyor. Dilbilimsel tanımı şudur: Meseleyi açıkladı: basitleştirdi, genişletti, yorumladı ve onda gizli olanı ortaya çıkardı.⁴

* انشرح لـ ينشرح، انشراحًا، فهو مُنْشَرَحٌ، والمفعول مُنْشَرَحٌ له.

“Açıklamak için açıklamak, açıklamak, açıklanır ve nesne ona açıklanır.”⁵ İfadeleriyle kaleme alınmıştır. Cümle anlamının bir açıklamasıdır, ancak metinsel ipuçlarına dayanmaktadır ve buradaki anlam, metinsel bir anlamdır. Bunu da üç ana temel madde ile açıklayabiliriz.

1 - Açıklama kaynağı.

2 - Yazılı bir metni incelemeye ve onun manasını ilmî tenkide, fıkıh ve doktrin geleneğine göre açıklamaya ve metnin zıddı olan ihtilaf sebebini açıklamaya dayanan ilim.

3 - (Dil Bilimleri) Uzak anlamı, bilinen yakın anlamlarla açıklamak.⁶

Şerh dilbiliminde, cümlenin öznesi hakkında konuşulan şeydir ve yorum konu hakkında söylenen şeydir. Kelimenin anlamını denilen şeyde tanımlamak, sözcük sel anlamlar bilimi, türlerinden biri dil bilimleri. Anlamın özel olduğu deyimsel anlamın aksine, genel olarak kelimenin anlamının yorumlanmasıdır.

Bir mevzu hakkında ele alınan yazılı ya da sözlü edebi beyanatlara “Şerh” denilmiştir, bundan ötürü ilim tarihine bakıldığında şerh yazın çeşidi biçimi olarak meydana gelmiştir. Çoğunlukla şerhler, kısa yazılmış eserlerin metin şekilleri, müphem olan manaların açıklanması, tamamlanmamış olan bazı konuların yanlış şekilde ele alındığı bölümlerini düzeltip timsallerle fazlalaştırılan yapıtlardır.⁷

GEÇMİŞ ve GÜNÜMÜZDE MESNEVİ ŞERHÇİLİĞİ

Mevlana'nın Belh ve Horasan bölgesindeki düşünceleri, dünyadaki entelektüel ve mistik akımlar üzerinde olan etkisi, tasavvuf alanındaki düşünürler ve araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Mesnevi, Mevlana'nın ruhani yolculuklarının ve deneyimlerinin bir tasviridir. Mutasavvıflar, mürit ile Murad'ın bir ayna gibi birbirlerinin suretini yansıttığı görüşündedirler.⁸

Bu araştırmalar sonucunda anlaşılıyor ki, Mevlana'nın eserleri, özellikle Mesneviyi manevi, onun mistik kişiliğinin bir yansımasıdır. Mesnevi mutasavvıfların seyahatnamesidir ve aslında mutasavvıfların hallerini ve ruhanî makamlarını anlatan bir eserdir.

MESNEVİ'NİN KLASİK DÖNEMDEKİ ŞERHÇİLİĞİ

Mevlana Celaleddin er-Rumi'nin Mesnevi'si İslami edebiyatın en harika klasiklerinden biridir. Metin hicri yedinci asırda yazılmasına rağmen yeniliğini kaybetmemiştir. “Klasığın” felsefe kamus'unda töresel, kadim ve hakkında konuşulmayacak daha çok kökleşmiş olan diğer taraftan timsallik vasfı ve özünü kabullendiren manasına geldiğini beyan etmiştir. Osmanlıca 'da eş anlamlı olarak “Âdet” terimi ile ifade edilmiştir.⁹

MESNEVİ'NİN MODERN DÖNEMDEKİ ŞERHÇİLİĞİ

Modern sistemde kullanılan örfi şerh metotları ile birlikte 20. Yüz yılda filoloji 'nin ileri seviyeye ulaşması ve tür olarak gelişmesinden ötürü şerh etme metotlarında farklılıklar oluşmuştur. Şerh metotlarının yanı sıra çağın başında örfi olarak şerhçilik oluşum metotlarıyla “Dil bilimsel metotlar” ele alınmış ve örfi metotlar ile hazırlanan şerhlere

4 Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer, Mu'cemu'l el-lügatü'l Arabîyyeti'l mûâsira (Kahire: Âlimû'l kutub, 2008), 2/467.

5 Ömer, Mu'cemu'l el-lügatü'l Arabîyyeti'l mûâsira, 2/467.

6 Ahmed Muhtar Ömer, Mu'cemu's-savâb el-lügavi delilü'l- musekkifi'l- Arabî (Kahire: Âlimû'l kutub, 2008), 1/1182-1183.

7 İbn Manzûr, Lisânü'l Arab, 12/477.

8 Abdulbâki Gölpinarlı, Mevlevî Âdâb ve Erkâm (İstanbul: Yeni Matbaa, 1963), 150.

9 Orhan Hançerlioğlu, “Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar”, İstanbul 3/299 (1993), 299.

çağcıl şerhler ile anılmıştır. Yaşadığımız bu zamanda inceleme yapan araştırmacılar şerh çalışmalarında klasik metotlarla belirtken bilim, var olma ilmi vaziyeti ve oluşum gibi çağcıl “Şerh” metodu da ele alınmıştır.¹⁰

ANADOLU’DA MESNEVİ ÜZERİNE YAZILMIŞ İLK ŞERHLER

15. y.y’da yazılmış olup, Mesnevi menkıbesinin nazım olarak on yedisine açıklama, “Şerh” yapmıştır.¹¹ “Cevahirü’l Bevahir-i” Mesnevi eseri “Sarı Abdullah” tarafından açıklaması yapılmış şerhtir.” (I-V, İstanbul 1287-88). Rûhu’l Mesnevi isimli eser epeyce hacimli olan ve Şeyhü’l Ekber, Konevi’nin bakış açısıyla tefsiri açıdan mühim, Mesnevi’nin Türkçe açıklama, “Şerhi” yazarı Bursevî olan bu eser, kendi döneminin değerli örneklerindedir. Yazar, 1704 tarihinde tamamladığı 738 beyitten oluşan eserin beyitlerini açıklanması, Mesnevi’deki sır manasının kavranmasına kâfidir.¹²

1937 yılında Avni Konuk’un bitirdiği Mesnevi şerhi eksiksiz olup, 34 defterden oluşmaktadır. Avni konuk ekseriyetle İbni Arabî’nin “Fusûsü’l Hikem ve El Fütuhâtü’l Mekkiyye” gibi eserlerinden yararlanmıştır.¹³

İRAN BÖLGESİNDE MESNEVİ ŞERHÇİLİĞİNİN YERİ

Mesnevi şerhi İran ülkesindeki kültür bölgesi olarak ilk geniş çapta şerhiyle meşgul olan, Tarikat-ı Kübreviyye’ye bağlantılı, Hârizmî’dir. (ö. 1436). “Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr”, vezinle yazılmış olan “Künûzü’l-haka’ik fir-Rumûzu’d-Deka’ik” adlı eserleri Farsça kaleme almıştır. “Lübb-i Lübab” adlı eserinde Baykara’nın kendisine arz edilen Mesnevi’de mevzuları “Şeri’at, Tarikat ve Hakikat” bu konuların hakkında beyitler derleyip tertip halinde esere almıştır. Bunu haricinde başka bir eser olan “Mükaşafat-u Razavî” adlı Hintli Muhammed Razavî’nin eseri, Mesnevideki kavranması manasal olarak zahmetli olan beyitlerin beyanatını yapmıştır.¹⁴

Mesnevi’nin en başta dört cildini kapsayan Kerim Zamanî’nin “Şerh-i Camî Mesnevi-i Ma’nevi” eseridir. Bilgi olarak; I ve III. Ciltleri 1993-95 yılları arasında neşredilmiştir. Şarihlerden meşhur bir isim olan Mesnevi Ma’nevi düşünce mütalaaıyla “Bedüzzaman Fûrûzanfer” 3012 beyitlik 1. Cildini beyan eder. (I-II, Tahran 1349).¹⁵

HİNT BÖLGESİNDE MESNEVİ ŞERHÇİLİĞİNİN YERİ

1325 tarihinde Hint bölgesinde yazılan Mesnevi’nin ilk şerhi mahiyetinde kabul gören Ahmed-i Rûmî’nin “Deka’iku’l Haka’ik ve Reka’iku’t-Tera’ik” isimli Farsça eseri olarak bilinir. 1354 tarihinde Tahran’da neşredilmiştir. Yazılan eserin bölümlerinde ayet ve hadisi şeriflerle iptida edilip, 80 bölümden oluşmaktadır. Mesnevi’nin beyitleriyle dayanak gösterilen efsane konularına yer verilir. Yazılan eser, tasavvuf-i açıdan Mevlana’nın fikirlerini el alıp, Mesnevideki beyitlerin ele aldığı delillerle kinayeli bir şekilde sistemli bir çalışmadır. İran bölgesinde 17. Y. Yıla kadar Mesnevi’ye ait yapılmış şerh mütalâaları çok azdı. Bu dönemde en meşhur Şarihlerden; Hüseyin Va’îzi Kâşifi, Abdurrahman Camî ve Ya’kûb-i Çerhi Fars Literatüründe ilk şerhçilerdendir.¹⁶

AVRUPA’DA MESNEVİ ŞERHÇİLİĞİNİN YERİ ve ÖNEMİ

Mesnevi’yi Batı dünyasına tanıtan yazarlardan en meşhuru “Sir William Jones’tir.” Eserin ilk 18 manzumesini çevirimini yapan ve ilk kez batı diline çevrilen eser olarak tanıtılabilir. William, eseri “The Mesnevi of Mevlana Jelalu’d-din Muhammed er-Rûmî” isimli Mesnevi’nin 1881 ‘de Londra’da I. Cildini, uyaklı tercümesiyle, Mesnevi edebiyatında İngilizce diline çevirenlerin öncülüğündedir. Sonrasında 2. Cildi “Charles Edward Wilson” mesnevi eserini sözcük çeviri ve teşrih ederek neşretmiştir.¹⁷ (I-II, London 1910).

Ahmet Avni Konuk Mesnevi üzerine yazdığı şerhinin dibacesinde, İngiliz yazarı “Nicholson’un” Mesnevi üzerine yaptığı mütalâasını beğenip eserinde yer vermiş ve Mesneviye bakış açısını sadece şiir ve hikâye kitabı olarak görmesinden ötürü kusurlu bulmuştur.¹⁸

İlk Almanca çeviri 1. Cildin 1371 beyit ’in vezinli çevirisi “George Rosen’nin” yaptığı tercümesini kapsamaktadır. Bu eserin devamını rosen’in oğlu “Friedrich” esere giriş kısmını ekleyerek “Mesnevi oder Dopelverse des Scheich Mevlâna Dschalâl ad Din-Rumi” ismiyle Almanya Münih’te 1913 neşretmiştir.¹⁹

10 Gültekin, “Söylem Filoloji Dergisi”, 137-148.

11 Ceyhan, “Mesnevi”, 331.

12 Ahmed Dede Sahih, Mevlevîlerin Tarihi (İstanbul: Cez Zorlu, 2003), 181-184, 188.

13 Ceyhan, “Mesnevi”, 332-333.

14 Ceyhan, “Mesnevi”, 333-334.

15 Ceyhan, “Mesnevi”, 333-334.

16 Ceyhan, “Mesnevi”, 333-334.

17 William Chittick, Rumi and the Mawlawiyyah (İran /Tahran: İslamic spirituality, 1991), 2/105-126.

18 Lewis, Rumi, 304-307, 466-615.

19 Annemarie Schimmel, “The Triumphal Sun”, Wien London, (1980), 37-58.

ANADOLU'DA MESNEVİ ESERİNİ ELE ALAN ŞÂRİH VE ŞERHLERİ

Ankaravi, Mesnevi Şerhi

Kule kapısı / Galata Mevlevihane'si şeyhlerinden olan İsmail Ankaravi Rusûhî'dir (ö. 1631). Kaleme aldığı Şerhi Mesnevi eserlerinden en meşhur olanlarından biridir. Bundan dolayı lakap olarak "Hazret-i Şârih", "Şârih-i Mesnevi" lakaplarıyla dile gelir. Malumdur ki "Mesnevi" eseri altı ciltten oluşan bir eserdir. Yedinci bir cildin Mevlana'ya ait olduğu zannıyla, Ankaravi bu cildi de şerh etmiştir. Şerh işlerinde belli seviyelere gelen dönem içinde Ankaravi' nin yazdığı şerh, kendisinden sonra gelen şarihler nazarında mühim olan başvurulması gereken kaynaklardan biri haline gelmiştir. Ankaravi' nin bu eseri, İstanbul'da ve Mısır'da sayısı belli olmamakla beraber bir kaç kez neşredilmiştir.²⁰

Abdülmeccid Sivas-i (ö. 1639)'nin Mesnevi Şerhi

Mesnevi eserinin birinci cildinin 1328. beyte kadar olan şerh edilmiş halidir. Basımı yapılmamıştır. MEB, Genel Kitaplık, nr. 683, müellif hattı. Sivas-i 971'de (1563) Tokat'ın Zile ilçesinde doğdu. Muharrem Efendi adıyla bilinen babası "Muhammed b. Hacı İlyas Halveti'nin" en büyük oğlu olup, Horasan'dan Zile'ye yerleşmiştir. Horasan bölgesinde yetişen nadir âlimlerden biri olan, Abdülmeccid Sivas-i, tasavvuf meşrebini ileri zatlardan biri olup, Sivas bölgesine irşad için yer tutan, Anadolu bölgesinde tasavvufa hizmet etmiş olan bir zattır.²¹

Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)'nin Mesnevi Şerhi

İstanbul'da "29 Safer 992'de (12 Mart 1584)" dünyaya gelmiştir. Babası Mağrip şehzadelerinden biri olup, annesi Kayserili Sadrazam Halil Paşanın kızıdır. Sarı Abdullah Efendi'nin "Şârihi Mesnevî" unvanını edindiren eser, 1287-88'de h. Matbaa-i Âmire'de basılan "Cevahir-i Bevahir-i" Mesnevi adlı bu eserin, yalnızca birinci cildin şerhi olup beş cilt halinde neşredilmiştir. Bu eseri zati muhterem IV. Murad'a arz ettiği bu eserin ismini yazmaya başlama, "Hitam" ise sonuçlandırma tarihini dile getirir. Eserin İstinsah yapılmış bir sureti tezhipli olarak "Köprülü Kütüphanesinde" mevcuttur.²²

İsmail Hakkı Bursevi Mesnevi Şerhi

Bursevi Hicri Zilkade 1063 (1653 Ekim) tarihinde şimdiki Bulgar devletinin sınırları içinde bulunan "Aydos" denilen kasabada doğmuştur. Ömrünün çoğu zamanını Bursa ilinde geçirdiğinden kendisine bu lakap verilmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul Üsküdar'da ikamet ettiği için "Üsküdar-i" ve tarikat meşrebi olarak Celvetiye mensubu olduğu için kendisine "Celveti" nispetleriyle nam almıştır. Tasavvufta yazdığı nadide eserlerden olan "Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî). Mevlânâ'nın Mesnevi eserinin öncelikli olarak 738. Beytine kadar olan bölümünün şerhidir (I-II, İstanbul 1285, 1287). Bu eser 1287'de iki cilt olarak neşredilmiştir.²³

Şeyh Murad-ı Buhari (ö. 1848)'nin Mesnevi Şerhi

Şeyh Murad-ı Buhari; (d.1050-55/1640-45, ö. 1848) olarak bilinen Semerkant'ta doğduğudur. Bazı eserlerde doğumunu beş yıllık bir fark ile kaleme alınmıştır. Asıl olarak bilinen torunlarından "Muhammed Halil el-Murâd-i'nin" kayıtlarında bulunan tarih sağlıklı olan olarak kabul edilir. (Silkü'd-dürer, IV, 129)

Kazasker Damadzâde Mehmed Murad tarafından İstanbul Fatih'te yaptırılan Murad Molla tekkesi. Mehmed Murad Nakşibendî bu tekkede Abdülhalim Efendi'den sonra şeyhlik yapmıştır. Mehmed Murad Nakşibendî 19. yüzyılın tanınmış şahsiyetidir. En önemli eseri Mesnevi şerhidir. Bu eserin adı Hülâsatü's-Şuruh'tur. Kısa ve veciz olarak 6 cildin tamamını içeren bir şerhtir yazma halinde duruyor.²⁴

Abidin Paşa Mesnevi Şerhi

Preveze doğumlu Abidin Paşa (ö. 1907), iyi bir tahsil gördükten sonra, Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde valilik ve üst yöneticilik yapmıştır. Sonraki devirlerde şöhretini sağlayan şey ise "Tercüme ve Şerh-i Mesnevi-i Şerif" adlı eseridir.²⁵ Mesnevi'nin ilk cildinin şerhi olan bu eser altı cilt halinde basılmıştır. Bu şerh üzerinde İsa Çelik tarafından doktora çalışması yapılmıştır (Danışman: Osman Türer, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü).

20 Mehmet Demirci, "Yahya Kemal ve Mehmed Akif'te Tasavvuf", Akademi Kitabevi -İstanbul, (1993), 76.

21 Cengiz Gündoğdu, "Abdülmeccid Sivas-i", KB - Ankara, (2000), 233. Cengiz Gündoğdu, "Abdülmeccid Sivas-i'nin Şerhi (ö. 1639)", TDV (İstanbul: TDV, İslam Ansiklopedisi, 2009), 37/286-287.

22 Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660) Şerhi", TDV (İstanbul: TDV, İslam Ansiklopedisi, 2009), 35/145-147.

23 Ali Namlı, "İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ (ö. 1137/1725)", TDV (TDV, İslam Ansiklopedisi, 2001), 23/102-106. Ali Namlı, İsmail Hakkı Bursevi Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı (İstanbul: İnsan, 2001), 177.

24 Hatice Özgül, "Başka isimlerle Karıştırılan bir Mesnevi Şarhi; Mehmed Murad Nakşibendi.", Uluslararası Dil Dergisi Çağlar Türk veya Türk Edebiyat Tarihi/Ankara 8/12 (2013), 1009.

25 İskender Pala, "Abidin Paşa" DİA, I, 310.

Tahir Olgun / Tahiru'l-Mevlevi'nin Mesnevi Şerhi

Tahiru'l-Mevlevi (1877-1951) son dönemin iyi yetişmiş Mevlevilerindendir. Fatih Camii'nden başlayıp, Süleymaniye ve Lâleli camilerinde devam eden Mesnevi dersleri vermiştir.²⁶ İşte bu şerh, o derslerdeki takrirlerin yazıya geçirilmiş şekli olup, Mesnevi'nin 5. cildinin 1148. beytine kadar olan kısmının şerhidir. Bir başka ifadeyle, tamamı 25618 beyitten oluşan Mesnevi'nin 17309. beytine kadar olan kısmının şerhi basılı olarak elimizdedir. Yeni harflerle “Şerh-i Mesnevi” adıyla 14 ciltlik ilk baskısından (Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1963-1975) sonra yeni baskıları yapıldı.²⁷

A. Avni Konuk (1929-1938)'un Mesnevi Şerhi

Mutasavvıf, şair ve bestekâr Ahmed Avni Konuk (1868-1938), Mesnevi-i Şerif Şerhi adlı eserini 1829-1938 yılları arasında yazmıştır. 34 defter halindeki bu kıymetli şerhin tek ve müellife ait nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Şerh, Türk ve Hint, eski Şarihlerden istifade ederek kaleme alınmıştır.²⁸ Ayrıca müellif, 20. yüzyılın başlarındaki bilimsel verilerden de faydalanmış, kendi bilgi birikimi ve tasavvuf kültürünün teknesinde bütün bunları yoğurarak oldukça güzel bir şerh ortaya koymuştur.

A. Avni Konuk'un bu Mesnevi Şerhi, Prof. Dr. Mustafa Tahrallı'nın organizatörlüğü altında, bir ilim heyeti tarafından yayıma hazırlanmış olup, Kitabevi tarafından neşredilmektedir. Şimdiye kadar 8 cildi çıkmıştır. Tamamının, indekslerle birlikte 13 cilt olması beklenmektedir.

Ken'an Rifâi Mesnevi Şerhi

Eğitimci ve mutasavvıf Kenan Rifâi (1867-1950)'nin, sağlığında Mesnevi'nin birinci cildine yapmış olduğu şerh, öğrencisi Sâmîha Ayverdi ve edebiyat tarihçi ve araştırmacısı Nihad Sâmî Banarlı tarafından uzun yıllar süren titiz bir çalışmayla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.²⁹ Eser, hacimli tek cilt halinde basılmıştır.³⁰

Abdülbaki Gölpınarlı Mesnevi Şerhi

Türkiye'de Hz. Mevlânâ ve Mevlevilik hakkında en geniş araştırma ve yayım faaliyetinde bulunmuş olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın (1900-1982) Mesnevi ve Şerhi, altı cilt halinde, Kültür Bakanlığı ve İnkılap-Aka kitabevince bir kaç defa basılmıştır.³¹

MESNEVİ ESERİNİ FARŞÇA ELE ALAN ŞÂRİH VE ŞERHLERİ

Ahmed-i Rûmî'nin kaleme aldığı “Dekâ'iku'l-hakâ'ik” eseri Mevlânâ'nın dünyadan bekaya göçmesinden kırk sekiz sene sonra yazılmıştır. Miladi 720 tarihinde ele alınan eser Mesnevi'ye atfedilen en kadim şerhlere aittir.

Kemâleddin-i Hârizmî'nin kaleme aldığı “Künûzü'l-Haka'ik fî rumûzi'd-dekayık” isimli eser Mesnevi için yazılmış manzum şerhin ilkidir. Hârizmî, Mesnevi'nin ilk üç cildinin şerhini ele aldığı “Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr” isimli nesir ile yazılmış bir şerhtir.

Mevlânâ Ya'kûb-i Çerhî'ye ait olan “Risâle-i Neynâme” eseri Mesnevi eserinin önsüzünde bulunan on sekiz beyit ve bazı hikâyelerin şerh edilmesinden meydana gelmektedir.

Abdurrahman-i Camî'nin yazmış olduğu “Risâle-i Neynâme” bu eser Mesnevi'nin önsüzündeki nazım ve nesir edilmiş iki beyitten meydana gelen şerhtir.

Musannifek tarafından yazılmış olan “Şerh-i Mesnevî-i Musannifek” eseri, Mesnevi'nin ilk yedi beytini detaylı olarak dokuz konu başlığından meydana gelen şerhtir.

Şâh Dâi-i Şîrâzî'nin ele aldığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” isimli şerhi, hicri 9. yüzyılda kaleme alınmış ve vahdet-i vücûd konusuyla alakalı beyitlerin şerh edilmesinden meydana gelmektedir.

Şemseddin Muhammed Esîr-i Lâhîcî'ye ait olan “Şerh-i Ebyât ez Mesnevî” isimli eseri Mesnevi eserinin bu iki mısrasından müteşekkil olan şerhtir.

دش گنج رد یا بسوم اب یا بسوم *دش گنر ريسا يگنر يب نوچ يتشادنراد نوعرفو بسوم *يتشاد ناک يسر يگنر يب هب نوچ -

Hasan-i Zarîfî'nin yazdığı “Kâşîfü'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr” isimli şerh, Mesnevideki 143 beyti ele alan şerhtir.

Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'ye nispet edilen “Lübb-i Lübb-i Ma'nevî” eseri Mesnevi eserinden seçilmiş olan beyitlerden meydana gelmektedir.

26 Tahir Olgun'un 1948-1951 yılları arasındaki en son Mesnevi dersleri hakkındaki bilgiler için bk. Orhan Okay “Zarif Bir Mesnevihan”, Silik Fotoğraflar içinde, s. 64, Ötüken yayını, İstanbul, 2001.

27 Zülfikar Güngör, “Tahiru'l-Mevlevi”, Sahabeden Günümüze Allah Dostları içinde, c. X.

28 Selçuk Eraydın, “A.Avni Konuk Hayatı ve Eserleri”, Fususu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi c. I içinde, s. 15 vd. İFAV yayını, İstanbul, 1994.

29 Mustafa Tahrallı, “Ken'an Rifâi”, Sahabeden Günümüze Allah Dostları içinde, c.IX, s. 440.

30 Ken'an Rifai, Şerhli Mesnevî-i Şerif, 2. baskı, Kubbealtı neşriyatı, İstanbul, 2000.

31 Gölpınarlı için bk. Ömer Faruk Aktün, “Gölpınarlı, Abdülbaki”, DIA, c.XIV.

Vâiz-i Buhari'nin yazdığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” olan bu şerh, Mesnevî'nin ilk cildinden meydana gelen ve yazar, Şâh Dâî'nin etkisinde kalarak yazmıştır.

İdrîs-i Bitlisî'nin “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri Sultan Süleyman'ın adına kaleme alınmış Mesnevî şerhidir.

Sâbûnî ismiyle tanınmış Abdülvehhâb b. Celâleddîn-i Hemedânî'nin yazdığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî”, sadece mesnevi eserinin başında gelen beyitlerinden on sekiz beyti şerh etmiştir.

Mir Muhammed Nurullah-i Ahrârî'nin yazdığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri Hicri 11. asırda Hindistan'da yaşamış olan yazar, ömrünün gençlik baharında Mevlana'nın eserini okuduktan sonra etkilenip yazmıştır. Şarihin genç yıllarında yazdığı şerhi aldığı Mesnevi eserinin notlarını bir araya getirerek yazmıştır.

Şah Feth Muhammed b. İsa Cendâllâh-i Burhânpûr, “Fethü'l-Mesnevî” adlı eseri Mesneviye şerh olarak yazmıştır. Yazar, esere “Fethü'l-Mesnevî” ismini kendi adına atfen bırakmıştır.

Mîrdâmâd'ın talebesi Kutbeddîn Muhammed b. Şeyh Ali Şerîf Lâhîcî-i Eşkûrî, “Şerh-i Beyti ez Mesnevî” adlı bir şerh ele almıştır. Eser Mesnevî'nin aşağıdaki beytinin şerhinden oluşmaktadır:

تسکش دهاوخ رتب واناوختسا*تسارت هلبا دور رت لآب هک ره

Ebû'l-Me'âlî-i Lâhorî'ni kaleme aldığı “Şerh-i Mesnevî” eseri Mesnevi'de geçen bazı anlam yönünden zahmetli olan beyitleri şerh etmiştir. 1058 tarihinde Yazar bu eseri ele almıştır.

Alî b. Şeyh Fazlullah-i Gîlânî tarafından yazılmış olan “Şerh-i Beyti ez Mesnevî” eseri, Mesnevî üzerine yazılmış şerhi bu yandaki beytin şerhidir: لآب ردنا نیسح نوچ یئقین ات*لابرک رد ورم هئاروکروک

Mirza Hasan b. Muhammed Sadık Hân tarafından kaleme alınmış “Şerh-i Mesnevî” eserdir. Eser hicri 11. asırda I. Şâh Abbâs'ın asrında yazılmıştır.

Şâh Fakîrullâh b. Abdurrahman Şikârpûr-i Sindî tarafından kaleme alınmış olan “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” yazar bu eseri hicri 12. asırda yazmıştır.

Abdullah Hîşegî-i Kasûrî ait olan “Esrâr-i Mesnevî ve Envâr-i Ma'nevî” adlı Mesnevî şerhidir. Esrârname ismiyle meşhur olan bu eser tahmini 1096-1105 yıllarında kaleme alındığı rivayet edilir.

Sâbit ismiyle bilinen Muhammed Efdal-i İlahâbâdî tarafından yazılmış “Hall-i Mesnevî” eser 1104'te yazılmış Mesnevî şerhidir. Esere, Sâbit bu mısra ile şerhi ele almıştır.

یونثم لح هب مقیف وت داد*یوق فطل زک رکش ار ادخ

Muhammed Âbid, Mugnâ adlı bu Mesnevî eserini 1100 tarihinde şerh etmiştir. Yazarın “Letâ'ifu'l-Ma'nevî ve Cevâhirü'l-Esrâr” isimli eserlerinden faydalanmıştır.

Şükruallah Hân Hânsâr tarafından yazılmış olan “Şerh-i Mesnevî” eseri Mesnevî'nin anlam bakımından zor olan beyitlere şerh yazmıştır.

Abdullah-i Mültânî'nin kaleme aldığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri 1138 tarihinde Muhammed Şâh döneminde kaleme alınmış Mesnevi şerhidir.

Molla Ceyûn-i Seyâlkûtî tarafından yazılmış olan “Hayâtü'l-Meânî” Mesnevî eserinin şerh edilmesi “Evrengzîb” döneminde vezinli bir şekilde kaleme alınmıştır.

Hindistan bölgesinde yaşayan Şâh Behlûl-i Buhârî tarafından yazılmış “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri Mesnevî şerhidir.

Alî b. Abdülaziz-i Buhârî'nin eseri olan “Murâdü'l-Mesnevî” Mesnevî eserinin 4. cildinin şerhidir.

İmâm Abdülaziz Mollâ Hudâdâd'ın yazdığı bu eser “Hall-i Mesnevî-i Ma'nevî” Mesnevî eserinin anlam bakımından zahmetli beyitlerin şerhidir.

Abdülganî b. İsmail-i Nâblisî tarafından kaleme alınmış “Mahzenü'l-Esrâr” Mesnevî eserinde yer alan mukaddimesinde bulunan 18 beytin şerhidir.

Derviş lakabıyla ön salmış Muhammed Zâhid tarafından yazılan “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” Mesnevî eserinin 2. ve 3. Ciltlerinden müteşekkil şerhtir.

Hâcî İmdâdullâh Muhâcir-i Mekki'nin yazdığı “Metin ve Şerh-i Mesnevî” eseri haşiyeden meydana gelen Mesnevî şerhidir.

Hâmid b. Mollâ Alî-i Bisârânî'ye ait olan “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri Mesnevi'ye ait 5 cildinin şerhidir.

Mollâ Muhammed Alî-i Nûrî tarafından kaleme alınmış “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” ait olan bu eser Mesnevi'deki 125 beyite karşılık olarak söylenen 725 beyitten oluşmaktadır.

Diyâram adındaki Yazar'a ait olan "Def-i Şubehât" Mesnevî eseri hakkındaki kuruntuları bertaraf etmek için yazılmıştır.

Vekâr isimli yazar tarafından kaleme alınmış "Şerh-i Mesnevî" adlı eser, 6 ciltlik Mesnevî eserinin şerhi olarak 3 cilt hazırlanmıştır.

Dervîş Muhammed Kâdrî tarafından yazılmış "Şerh-i Beytîn-i Mesnevî" adlı eseri Mesnevî eserinin ilk başlangıcında geçen 2 beytin şerhini teşkil etmektedir.

Abdurrahman Hâlis Tâlebânî'ye ait "Kitâbü'l-Ma'ârif fi Şerhi Mesnevî-i Şerîf" adlı eser, Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhidir.

Abdülmiftâh Hüseyin Asgarî tarafından kaleme alınmış olan "Miftâhü'l-Meânî" şerh Mesnevi eserine derlenmiş haşiyedir.

Serdâr Mihrdil Hân tarafından yazılmış "Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî" eser, Mesnevî'nin 1. Cildinin bir kısmı için kaleme alınmış şerhtir.

Seyyid Sadrüddîn Kâşifî-i Dozfûlî'ye ait "Şerh-i Beytî ez Mesnevî" eseri aşağıdaki Mesnevî şerhidir.

دش گنج رد بسوم * دش گنر ريسا يگنر يب هكنوچ
324 Çetin KASKA 2021/Aralık/11

Muhammed Ramazânî tarafından yazılan "Metin ve Şerh-i Müşkilât-i Mesnevî" eseri Mesnevî'deki anlam bakımından zor beyitlerin şerhinin açıklamasıdır.

Hâc Mîrzâ Muhsin İmâd-i Erdebîlî tarafından kaleme alınmış "Rah Âverd-i Mesnevî" eser, Mesnevî eserinin 6 cildinin zahmetli olan beyitlerinin şerhidir.

Celâleddîn-i Humâî'ye ait "Tefsîr-i Mesnevî-i Mevlevî" bu eser, Mesnevî'nin 6. Cildinde bulunan hikâyeye ait tahlil ve şerhidir.

Bedüzzaman Firûzanfer'in "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf" adlı bu eseri, Mesnevî eserinin ilk 3 cildindeki bir kısım beyitlerin şerhidir. Firûzanfer'in Mesnevî'nin ilk 2 cildinde bulunan 2108 beytin şerhinden yazılmış "Hülâse-i Mesnevî" isminde de bir şerhi bulunmaktadır.

Çevâd Selmâsîzâde'nin kaleminden "Tefsîr-i Mesnevî-i Mevlevî" olan bu eser "Nicholson" tarafından Mesnevî şerhi çevirmesidir.

Musa Nesrî tarafından yazılmış "Nesr ve Şerh-i Mesnevî" eser, Mesnevî şerhi olup mesnevide bulunan beyitlerin mensur ve sade biçimde yazılmış şerhidir.

Velî Muhammed Nezîr'in yazdığı "Şerh-i Mesnevî" eser, Mesnevî şerhi 6 cilt olarak yazılmış bir eserdir.

Hüseyin Kâzımzâde-i İrânşehrâ tarafından yazılmış "Tefsîr-i Ma'nevî ber Dîbâce-i Mesnevî ba Deh Gazel ez Dîvân-i Şems" eseri 1334 tarihinde Tahran'da Mesnevi'ye şerh olarak yayımlanmıştır.

Kandahârî tarafından yazılmış "Meşkûtü'l-Hâcât" eser, Mesnevi eserinde bulunan dua antolojisi ile şerhidir

Ahmed İktidârî'nin yazdığı "Beşinev Ez Ney" eseri, Mesnevi'de bulunan menkıbelerin şerhidir.

Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin "Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî" isimli bu mensur eser Anadolu bölgesinde Mesnevi için yazılmış ilk tam detaylı şerhten ibarettir.

53-Gülşen-i Tevhîd: İbrâhim Şâhidî'ye ait olan ve 3000 beyitten oluşan bu eser Mesnevi'deki bazı beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.

54-Cezire-i Mesnevî: Yusuf Sineçâk'a ait olan bu şerh, Mevlânâ, Mesnevi'sinin altı defterinden seçilip bir araya getirilen 366 beyitten oluşmaktadır.

55-Şerh-i Mesnevî: Muhammed İsti'lâmî'ye ait olan bu şerh, Mesnevî'nin altı defterinin şerhinden oluşmaktadır. 325 Maârifî ve Nakd ve Tahlîl-i Şurûh-i Mesnevî: Şurûh-i Farsî ve Mevcûd der İrân

56-Künûzü'l-İrfân ve Rumûzu'l-İkân: Muhammed Sâlih Rûganî-i Kazvîni'ye ait olan bu eser, Mesnevî'nin dördüncü defterinde bulunan bazı anlaşılması zor beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.

57-Mükâşafât-i Rezevî: Muhammed Rızâ-i Mültânî'ye ait olan bu eserde Mesnevî'nin anlaşılması zor beyitleri şerh edilmiştir.

58-Letâifü'l-Ma'nevî fi Hakâikü'l-Mesnevî: Abdülatîf Abbâsî-i Gucerâtî'ye ait olan bu eser Mesnevi'deki zor beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.

59-Esrârü'l-Guyûb: Hâce Eyûb-i Pârsâ'ya ait olan bu eser Mesnevî'nin bütün anlaşılması zor beyitlerinin şerhinden oluşmaktadır.

60-Mahzenü'l-Esrâr: Velî Muhammed-i Ekberâbâdî'ye ait olan bu eser Mesnevî'nin altı defterindeki anlaşılması zor beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.

61-Fütûhât-i Ma'nevî: Nizâmüddîn Muhammed-i Selhâlevî'ye ait olan bu eser Mesnevî'deki bazı beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.

62-Şerh-i Esrâr: Mollâ Hâdî-i Sebzevârî'ye ait olan bu eser Mesnevî'deki bazı zor beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.

63-Tefsîr ve Nakd ve Tahlîl-i Mesnevî: Allâme Muhammed Takî Ca'ferî'ye ait olan bu eser Mesnevî'nin bütün beyitlerinden oluşan küllî bir şerhtir.

64-Sırr-i Ney: Abdülhüseyin Zerrinküb'a ait olan ve beş bölümden oluşan bu eser Mesnevî'deki bazı beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.³²

MESNEVÎ-İ MANEVÎ ŞERHÇİLERİNDEN HASEN-İ HÂRİZMÎ

Hârizmî'nin" dünyaya geldiği sene ile ilişkin belli bir malumat bulunmama ile birlikte, Hârizmî'nin "Yenbû' u'l-esrâr Fi Meşâyihi'l-ebâr" adlı eserinde yapılan inceleme sonucu İran asıllı araştırmacı "Mehdî Dıraşân" yazarın (770-780) (1368-1369) seneleri arasında doğduğunu tahmin ettiğini dile getiriyor.³³

Mesnevi isimli eserin şerhi olan "Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr" adlı eserin yazarı Kemâleddin Hüseyin Hârizmî (ö.839/ 1435-36) "Mâverâünnehir" yöresinde yaşamış ve çoğunlukla Hârizm çevresinde yaşadığından ötürü kendisini bu lakap ile çağırılmaktadırlar. Bazı rivayetlere göre; "Necmeddin-i Kübra" diye tanınan zatın tarikat soyundan olduğu ve bundan dolayı "Kübrâvî" lakabıyla da anılmıştır. Kemâleddin Hüseyin Hârizmî Mâverâünnehir' de ileri gelen tarikat Şeyhlerinden biri olan "Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî" adındaki zat'a intisap etmiş, Hârizm'deki Kübrâvî tarikat kolunun son halifesi Baba Kemal Cendî'nin (ö.672/1273) halifesidir ve Ebü'l-Vefâ medresesinde Mevlana'nın "Mesnevi" eserini eğitimi görmüştür.³⁴ Yazar'ı daha iyi tanıyabilmek ve onunla alakalı sahipsiz bilgi verebilmek için yaşadığı döneme ait iyi bir malumata sahip olmamız gerekmektedir. Yaşamı hakkında fazla kaynak olmadığı ve elde edilen bilgilerin sayılı olduğu göze çarpmaktadır.

Hüseyin Hârizmî, "Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr" adlı eserinin yanı sıra ele aldığı eserlerden bazılarının elde edilen bilgiler mahiyetinde; "Nuzhetü'l Muallak Fi Hey'eti'l Eflak, Yenbû' u'l Esrar Fi Nesaibi'l Ebrar ve el-Maksad u'l Aksa Fi Trcümetü'l Müsteksa vb. eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan en meşhur olan eseri Çağatay Türkçesiyle ele aldığı Bûsîrî'nin (ö.695/1296) "Kasidetü'l Burdesine" yazmış olduğu şerhidir.³⁵ Bu eserler dışında bilgi edinmek istediğiniz eserlerinin bilgilerini hazırladığımız tezin 35-40 sayfalarında bulabilirsiniz.

Hasen-i Hârizmî, yazdığı bir şiirden dolayı "Hanefî Fakihleri" tarafından tekfir edilmiştir. Bu nedenden dolayı Hârizmî'yi "Şâhruh'a" şikâyet etmeleri sonucu fermanla "Herât'a" getirilip Hârizmî'yi tekfir'de bulunanlar ile yaptığı münazara sonucu Hârizm'e geri gitmesine müsaade edilmiştir. Hârizm bölgesinde çıkan Özbeklerin başkaldırısı sonucu Özbeklerce Recep ayının dördüncü günü cuma günü 836 (1433) veya 840'ta (1436) katledildi ve Mürşidi "Ebü'l-Vefâ-yi Hârizmî'nin" mezarının yanına defnedilmiştir.³⁶

Başlangıç olarak şiir ve tasavvuf dayalı ele aldığı eserlerde bu konu göze çarpmaktadır. Bu bilgi düzeyindeki eserler, kendisinin tasavvufî görüş ve fikrini hakiki bir şekilde tanınmasını sağlamaktadır. Bunun dışında farklı ilim bölümlerinde ele aldığı eserler hakkında yapılmış akademik çalışmalar fazla olmayıp yalnızca elde ettiğimiz kaynaklar ile tezimize yararı olmuştur.³⁷

KAYNAK VE ÜSLUP YÖNÜNDEN CEVÂHİRÜ'L-ESRÂR

Hârizmî'nin ele aldığı ve yazdığı eserlerin temeli yapısı "Seci, süsleme, cinsiyet" ve benzeri reformist bir üslup sergileme taktiğidir. Bundan dolayı suni bir düzyazı mahiyetinde kabul görebilir. Bu yöntemin konusu, örnek olarak kitabın ilk cümlesinde metni yenilemek için yazılan kılavuz olduğunu ve "Sonsuz hamd, gaye vb." kelimeler olduğunu belirtmektedir.³⁸

Bu da belli başlı eserlerden faydalanmasına gereksinim olmuştur. Etkilenmiş olduğu bazı eserler: Mesnevi ve Mesnevi şerhlerinden Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin "Kunuzu'l Hekâik fi rumuzu'l ed-Dekaik", İbnu'l Arabî'nin "Füsüsü, Fütuhât", Kuşeyrî'nin "Risalesi", vb. eserlerdir.³⁹

32 Şecerî, Rızâ, Maârifî ve Nakd ve Tahlîl-i Şurûh-i Mesnevî: Şurûh-i Farsî ve Mevcûd der İran, Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1386.

33 Süleyman Gökbulut, "Süfî Araştırmaları-Sufi Studies", Hakemli Dergi 4/8 (2013), 8.

34 Mir Nizameddin Ali Şir Nevâî, Mecâlisü'n-nefâis (Tahran: Panik meli Yay, 1944), 10.

35 Ali Şir Nevâî, Mecâlisü'n-nefâis, 9.

36 Rıza Kurtuluş, "Kemâlüddîn Hüseyin b. Hasen-i Hârizmî", Ankara 25 (2002), 233. Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/11-12.

37 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/14.

38 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/14-15.

39 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/18.

Yazar, eserdeki gizli manaların okuyucu ve araştırma talebinde bulunacak kişilere manevi sır kapılarının açık olduğunu, dileyenin sırlar âlemine rahat bir mahiyette ulaşabileceğini ve yapacağı çabalar nihayetinde başarabileceklerini bildirmektedir.

Yazar'ın, bağlı olduğu tarikat şeceresini el yazma olarak yazıp naklettiğini eserinde şöyle belirtmektedir. Hz. Peygamber'e (sav) kadar dayanan silsileyi şerifi bu şekilde yazmıştır. Kemaleddin Hüseyin Hasen-i Hârizmî, Hâce Ebu'l Vefa, Hâce Ebu'l Futuh, Danişmend Mevlana, Bahaddin Kübra, Mevlana Ahmed, Baba Kemal Cendî, Necmeddin Kübra, Şeyh Ammar bin Yaser, Şeyh Ebû Necib es-Sühreverdî, Şeyh Ahmed Gazali, Şeyh Eba Bekr en-Nessâc, Şeyh Ebû'l Kasım el-Gurgani, Şeyh Eba Osman el-Mağribi, Şeyh Aba Ali el-Kâtib, Şeyh Eba Ali Ruzbâri, Şeyh Cüneyd-i Bağdadi, Şeyh Sırrı Sıktı, Şeyh Ma'rûf el-Kerhi, Şeyh Davud-i Tâî, Şeyh Habibi'l Acemi, Şeyh Hasan-i Basri, Hz. Ali Bin Ebi Taliptir ve silsilenin nihayetinde Hz. Peygamber (sav)'e nispet edilerek, bu silsile-i şerif el yazma hattıyla hazırlanmıştır.⁴⁰

MEVLANA'NIN ESERİ İLE İLGİLİ HASEN-İ HÂRİZMÎ'NİN DÜŞÜNCELERİ

“Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr” adlı eserinde Mevlâna'nın Mesnevîsi ile ilgili düşüncelerini dile getirip ve şerh yazmak istediğini ifade etmiştir. Hasen-i Hârizmî, bu eseri ele almak istemesinin asıl düşüncesinin Mesnevîdeki sırların hikmetine varabilmek, ezberleyip hayatında uygulamak, eser ve eserin yazarı olan Mevlâna'nın zühd ve takvalı yaşantısından feyz almak olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı Mevlâna'nın Mesnevîsinin beyitlerinde bulunan gizemli sırları ve mana yönünden zengin olup bilinmeyen mevzuları daha iyi kavrayabilmek için bu eserinde fikrini böyle beyan ederek kaleme aldığını belirtmiştir.⁴¹

Hasen-i Hârizmî, Necmeddin Kübra'nın tasavvufî sohbetlerine iştirak ettiğini, nefsi mücadelede yüksek mertebelere vardığını, Belh'te yaşadığını, orada bulunana topluma tasavvufî dersler ve fıkıh konularını içeren fetvalar ile toplumu bilgilendirdiğini, bu yolun salıklarına hakikat ve marifet konularını anlatmada yol gösterici olduğunu beyan etmektedir.⁴²

Hasen-i Hârizmî'nin Kübreviyye tarikatına bağlı olduğunu dile getirip, Hasen-i Hârizmî'nin bu tarikat meşrebine karşı kanaatinin olması kendisinin Kübreviyye tarikatı koluna bağlılığını dile getirmektedir.

Hasen-i Hârizmî, “Mesnevi'de” içerik olarak manevi sırlar içeren kıymetli bir eser olduğunu beyan ederek, Mevlana'nın “Mesnevi” eserinin önsözünde bu eserini okuyucuya tanıtmak üzere dile getirdiği sözleri aynı şekilde tekrar etmiştir. “*Bu kitap dinin usulünün usulüdür. Yakinen vuslat sırlarını keşfetmenin vasıtasıdır.*”

MESNEVİ ESERİNE HÂRİZMÎ'NİN ŞERH YAPMAK İSTEME NEDENİ.

Mesnevi, şiir şeklinde Fars edebiyatında belirgin olup ve günümüz edebiyatına kadar derlenip “Bahreyn” veya “Mülevven” mesnevisi olarak Hint topraklarında Anadolu sofilerinden olan Ahmed-i Rumi (ö.725/1325) tarafından “Deka'iku'l Hekâik ve Rekaiku'l Taraik” adıyla yazılan bir eserdir. Tasavvufta ileri mertebe ve makamda seviyeye ulaşan ve şair olan “Celaleddin-i Rumi'nin” yazdığı “Mesnevi Manevisi” eseri yirmi altı bin beyitten oluşan bir eserdir.⁴³

Hasen-i Hârizmî, manevi bir yakınlıkla küçüklükten beri sıra gelen kendisi ile Mevlana arasında oluşan muhabbeti Mevlana'ya söylediği iltifat dolu kelimelerle ifade etmektedir. Örneğin; O, “*Efendimiz ve Şeyhimiz Celali Hak ve'd-Din er- Rumi (ks) her ne kadar zaman itibariyle sonraki tabakanın meşayihinden ise de derecesinin yüceliği ve Allah Teâlâ hakkındaki marifeti yönünden daha önceki meşayihden üstündür.*” diye ifade etmiştir.⁴⁴ Hasen-i Hârizmî'ye göre Mevlana kendi asrının Kutubu'l Aktabı, Muhammedi velayetin zuhuru, Hz. Peygamber (sav) ilim ve ahlak varislerindedir.

Bunun yanı sıra hikmet ve marifet meziyetine ulaşmış bir taife ile “Mesneviyi” mütalaa ve müzakere ederken, bu taifede bulunan zatlar kendisinden aralarında geçen müzakereleri bir eser olarak kaleme dökmesini istemişlerdir. Bundan dolayı “Künûzü'l Hekâik Fi Rumûzi'd-Dekaik” isimli Mesneviye ait belli başlı konuları içeren bu eseri hazırlamıştır.

Burada anladığımız kadarıyla Hasen-i Hârizmî'nin içinde bulunduğu toplum Mesnevi üzerine yazılmış ilk şerh olan “Künûzü'l Hekâik Fi Rumûzi'd-Dekaik” isimli eserin kendilerini manevi olarak doyurmadığını ve kendisinden Mesnevinin hepsini kapsayan bir şerh yapmasını istemişler. Ama Hasen-i Hârizmî manevi bir işaret olmadan bu zahmetli sürece başlamak istememiştir. Bu manevi iş için Allah'a fazla ibadet edip kendisine bir hayırlı kapı açmasını dilemiştir. Bu ibadetlerin semeresi Şeyhi “Hacê Ebu'l Vefa” tarafından Hârizmî'ye bu görevin müjdesi verilerek, şöyle buyurmuştur; “Rüyamda senin Mesnevi'nin müşkülünü hallederken gördüm. Senin bu işe sarılman

40 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/94-95.

41 Kemâlüddîn Hüseyin b. Hasen-i Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr (Tahran: Esatir, 1994), 1/9.

42 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/96-101.

43 Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, Lisânü'l Arab (Lübnan - Beyrut: Dar Sadr, 1414), 12/289.

44 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/96-101.

ve onu tamamlaman gerekir.” diye Hârizmî'nin bu görevi yüklenmesinin başka nedeni de bölgenin emiri olan Şah Melik Bahadır'dır. (ö.829/1425-26)⁴⁵

Bu Hârizmî için farz olmuş bir görev haline geldiğinden dolayı Hârizmî 'de bu işaretler ve bölgedeki emirin isteği üzerine esere şerh yazmaya karar vererek yazacağı esere “Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr” adıyla yazmaya başlamıştır.⁴⁶

CEVÂHİRÜ'L-ESRÂR VE ZEVÂHİRÜ'L-ENVÂR ESERİ

Yazar, eserin şerh girizgâhını yazmadan önce eserin hazırlıklarını dile getirerek; sunma yöntemi, tarifi ile ilgili on makale ve mukaddime-i esere almıştır. Bu konuyu şu şekilde izah ederek şerhi okuyup, mütalaa eden ve salık vb. şahıslar için “Altın denizinin saklı mücevheratlarını toplamak dalgıç için zor olmasın” diyerek, araştırma yapacaklar için gizli sırları keşfedeceğini, araştırma ve içgüdü yoluyla bu makalelerin sırrına erişme olacağını beyan etmiştir. Bundan dolayı sırrın hükmünden yüce hikmet ve hakikatlere ulaşacağını belirtmektedir.⁴⁷ Bu arada eser dört ciltten meydana gelmekte olup, her bir cildin bir diğerinin açıklaması konumunda olduğunu beyan edilmektedir.

Eserde mevcut olan on makale, Hz. Ali (ö.40/661)'den başmakta olup ve Şeyh Necmeddin Kübrâ ile bitmektedir. Yanı sıra Kübrâvî tarikatının silsilesini, bu silsiledeki zatların yaşamlarından kısaslar, tasavvuf terimlerinden, tasavvufta makamlara dair kavramlar, kalbin nefis ile mücadelesindeki marifeti kavramlar, tasavvufta insanın manevi yapısını oluşturan kavramlar, tasavvufta hal üslupları ve kemal mertebelerinden oluşmaktadır. Ayrıca nefis mertebeleri, ilahi kudretin külli mertebe konusu, tasavvufta “Ahadiyet” kavramı, tasavvufta tefekkür, gayb konusu, ilahi mertebeler, gizli sırların ilahi aşka dönüşme mertebeleri, harflerdeki sırların mutasavvıfa etkileri anlatılmaktadır. Tasavvufta âlem ve varlıklarda manevi mertebelere ulaşma, tasavvufta tecelli konusu, tasavvufta taâyünat konusu, tasavvufta sır âlemine başlangıç ve uyanış yolları konusu, sır âlemindeki makam ve mertebelerin ana kaynağı konusu, tasavvufta tutku konusu, tarikat usulüne göre hakka ulaşma yolları konusunu içermektedir. Devamı olarak ilahi esma ve ruh âlemi arasındaki hakikat ilişkisi konusu, tasavvufta ruh'un sırları konusu, tasavvufta insan ile ilgili terimler, Hârizmî'nin tasavvufî hal ve makamlar hakkında görüşleri, varlığın hakikatine ulaşma ve makamlara dair kavramlar konusu, Cevâhirü'l-Esrâr eserinde muhabbetin hakikati konusu ve eserin fihrist konusunu ele alarak tamamlamıştır. Hârizmî bu konuları yazarken bazı tarikat meşayihinden ileri gelen İbnu'l Ârabi, Fahreddin İrâkî (ö.688/1289), Sadreddin Konevî (ö.673/1274), Davudi kayseri (ö.751/1350) ve Necmeddin Kübra gibi zatların eser ve fikirlerinden faydalanmıştır.⁴⁸

Birinci cildin ele aldığı makalelerinden sonra “Mesnevi” eserini şerh etmek isteyen Hârizmî, tam olarak bilinmemekle beraber şehit edildiği için yazdığı şerhi tamamlayamamıştır. Bundan dolayı şerhi sadece İran, Afgan ve Hint bölgesinde tanınp fazla bir şekilde başka bölgelerde yayılımı olan şerhlerden olmamıştır. Mesnevi eserinin bu şerhi Hârizmî tarafından ne zaman kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir.⁴⁹

Hârizmî, yazdığı şerhte üslup olarak ele aldığı yazım kuralı ve kendisinin üslubunu şöyle ifade etmekte yarar vardır. Hârizmî ekseriyet esere aldığı Mesnevi beyitlerini tek bir mısra bazen de birkaç mısra halinde şerh etmiştir. Bazen de başka bir şairin şiir mısrasını mesnevi şiiri diye ele aldığı mısralara katmış olduğu göze çarpmaktadır. Hârizmî geleneksel beyitlerin ele alındığı gibi beyit yöntemi kuralına uymamıştır. Dil grameri ve tahlil neredeyse hiç bulunmamaktadır. Bir yandan doğaçlama usulü ile eseri kaleme almaktadır. Eseri ele alırken bazen kendi şiirlerini, bazen mesneviden ve bazen başka şairlerin beyitlerini de kullanmaktadır. Mevlana'nın “Mesnevisi” ve “Divan-i Kebirinden” bazı beyitleri açıklamaya çalışmaktadır.

Yazar, “Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr” eseri Kur'an-ı Kerim, hadisi şerif ile birlikte, Kelebazî'nin “et-Taârruf”, hafız Şîrâzî'nin “Divan'ı”, Ferîdüddin Attar'ın “Mantıkü't-Tayr'ı”, Abdürrezzak Kâşânî'nin tefsiri ve Davud-i Kayserinin eserlerinden yararlanmıştır. Ayrıca İbni Arabi, Ebi Yezidi Bistâmi, Bağdadi, Mevlana Cami, Necmeddin'i Kübra ve bunların haricindeki sûfi düşünürlerden ve eserlerinden de faydalanmıştır.⁵⁰

MESNEVİ ESERİNİ FARŞÇA ELE ALAN ŞÂRİH VE ŞERHLERİ

Ahmed-i Rûmî tarafından kaleme alınmış “Dekâ'iku'l-hakâ'ik” eser Mevlânâ'nın ölümünden 720'de 48 sene sonra en eski şerh olarak yazılmış olduğu rivayet edilmektedir.

Kemâleddin-i Hârizmî tarafından ele alınmış olan “Künûzü'l-Haka'ik fî rumûzi'd-dekayık” adlı eser Mesnevi için yazılmış ilk ölçülü şerhtir. Hârizmî, Mesnevi eserinin ilk 3 cildinin şerhi olarak yazdığı “Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr” isimli başka bir şerh kaleme almıştır.

45 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/17-21.

46 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/17-21.

47 Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/18.

48 On adet makale için bkz. Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr, 1/25-212.

49 Devin DeWeese, The Kasbf al- Huda, s.220.

50 M. Yaşar Kandemir, “Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifin b. Nüriddin Alî el-Münâvî el-Haddâdî”, TDV, İslam Ansiklopedisi 31 (Ankara 2020), 571-573.

Mevlânâ Ya'kûb-i Çerhî, “Risâle-i Neynâme” adlı bu eser önsözünde bulunan ilk 18 beyit ve bir kısım hikâyelerden meydana gelen şerhtir.

Abdurrahman-i Cami, “Risâle-i Neynâme” olan eser, Mesnevi'nin önsözünde bulunan 2 beytin manzum-mensur bir şekilde şerh etmiştir.

Musannifek, tarafından yazılan “Şerh-i Mesnevî-i Musannifek” Mesnevi eserinin ilk 7 beytini 9 ana başlık altında teferruatlı olarak şerh etmiştir.

Şâh Dâî-i Şîrâzî'nin kaleme aldığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri hicri 9. asırda kaleme alınmış olup Mesnevi eserinde bulunan “Vahdet-i vücûd” konusuyla ilgili olarak şerh yazmıştır.

Semseddin Muhammed Esîr-i Lâhîcî'nin, kaleminden yazılmış olan “Şerh-i Ebyât ez Mesnevî” eseri Mesnevi eserinin şu 2 beytinin şerhidir.

دش گنج رد یا بسوم اب یا بسوم *دش گنر ريسا یگنر یب نوچ یتشادنراد نو عرفو بسوم *یتشاد ناک یسر یگنر یب هب نوچ

Hasan-i Zarîfî tarafından yazılmış olan “Kâşîfî'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr” olan bu eser, Mesnevi eserinde bulunan 143 beytin şerhini teşekkül etmektedir.

Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî tarafından yazılmış “Lübb-i Lübâb-i Ma'nevî” eseri Mesnevi eserinde bulunan seçme beyitlerin şerhini yapmıştır.

Vâiz-i Buhari tarafından “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri yalnızca Mesnevî eserinin ilk cildinin şerhidir. Eseri Şâh Dâî'nin etkisinde kalarak kaleme almıştır.

İdrîs-i Bitlisî, ele aldığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri Mesnevi'ye yazılan bu şerh Sultan Süleyman atfedilmiştir.

Abdülvehhâb b. Celâleddîn-i Hemedânî'nin, “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” Sâbûnî lakabıyla önlü olmuş sadece ilk 18 beytin şerhidir.

Mir Muhammed Nurullah-i Ahrârî'nin “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri Mesnevî şerhi olarak hicri 11. Asırda yazar gençlik yıllarında Mesnevî okuyarak ve Mesneviden öğrenmiş olduğu rivayet edilmektedir.

Şah Feth Muhammed b. İsa Cendâllâh-i Burhânî'nin tarafından yazılan “Fethü'l-Mesnevî” eseri Mesnevî şerhini Yazar'ın adına atfen “Fethü'l-Mesnevî” diye yazmıştır.

Kutbeddîn Muhammed b. Şeyh Ali Şerîf Lâhîcî-i Eşkûrî tarafından yazılmış olan “Şerh-i Beyti ez Mesnevî” Bu şerhi, Mesnevî eserinde geçen bu mısranın şerhidir.

تسکش دهاوخ رتب وا ناوختسا *تسارت هلبا دور رت لآب هک ره

Ebû'l-Me'âlî-i Lâhorî'nin kaleme aldığı “Şerh-i Mesnevî” eserinde mana bakımından anlaşılması zahmetli olan konuları şerh etmiştir. Yazar bu eseri 1058'tarihinde kaleme almıştır.

Alî b. Şeyh Fazlullah-i Gîlânî'nin “Şerh-i Beyti ez Mesnevî” eserinde geçen bu mısranın şerhidir. لآب ردنا نیسح نوچ
یتقین ات *لابرک رد ورم هناروکروک

Mirza Hasan b. Muhammed Sadık Hân tarafından yazılan “Şerh-i Mesnevî” eser I. Şâh Abbâs dönemi hicri 11. asırda yazılmıştır.

Şâh Fakîrullâh b. Abdurrahman Şikârpûr-i Sindî'nin “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri yazar tarafından hicri 12. asırda yazılmıştır.

Abdullah Hîşegî-i Kasûrî tarafından yazılan “Esrâr-i Mesnevî ve Envâr-i Ma'nevî” eser “Esrârname” ismiyle 1096-1105 tarihleri arasında ihtimal dâhilinde kaleme alınmıştır.

Muhammed Efdal-i İlahâbâdî'nin “All-i Mesnevî” Sâbit lakabıyla bilinen bu zat şerhi 1104 tarihinde kaleme almıştır. Bu şerh ile başlamaktadır.

یونتم لح هب مقیف وت داد *بیوق فطل زک رکش ار ادخ

Muhammed Âbid, “Mugnâ” adlı eserini 1100 tarihinde kaleme almaya başlayıp, “Letâ'ifu'l-Ma'nevî ve Cevâhîrî'l-Esrâr” isimli bu iki eserden faydalanmıştır.

Şükrullah Hân Hânsâr tarafından “Şerh-i Mesnevî” eseri Mesnevi'de bulunan bir kısım mana bakımından anlaşılması zahmetli olan beyitlere yazılan şerhtir. Bu eser “Âkıl Hân-i Râzî'nin” muradı üzerine kaleme alınmıştır.

Abdullah-i Mültânî'nin yazdığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî” eseri 1138 tarihinde “Muhammed Şah” asrında kaleme alınmıştır.

Molla Ceyûn-i Seyâlkûtî tarafından yazılan “Hayâtü'l-Meânî” eseri “Evrengzîb'in” asrında Mesnevî eserine yazılmış şerhtir. (323 Maârifî ve Nakd ve Tahlîl-i Şurûh-i Mesnevî: Şurûh-i Farsî ve Mevcûd der İrân)

Şâh Behlûl-i Buhârî Hindistan yarımadası şârihi tarafından ele alınan “Şerh-i Mesnevî-i Ma‘nevî” eseridir.

Alî b. Abdülaziz-i Buhârî’nin “Murâdü’l-Mesnevî” eseri Mesnevî’nin 4. Cildinin şerhidir.

İmâm Abdülaziz Mollâ Hudâdâd tarafından ele alınmış “Hall-i Mesnevî-i Ma‘nevî” eseri Mesnevî eserinde bulunan mana yönünden karmaşık beyitlerin şerhidir.

Abdülganî b. İsmail-i Nâblisî’nin “Mahzenü’l-Esrâr” adlı bu eseri Mesnevî eserinin önsözünde bulunan 18 beytin şerhidir.

Muhammed Zâhid Şerh-i Mesnevî-i Ma‘nevî: Bu eser Derviş adıyla meşhur olan Muhammed Zâhid’e ait olup Mesnevî’nin ikinci ve üçüncü defterlerinin şerhinden oluşmaktadır.

Hâcî İmdâdüllâh tarafından yazılmış olan “Muhâcir-i Mekkî Metin ve Şerh-i Mesnevî” eseri Mesnevî’nin fasıllardan oluşan şerhinin haşiyesidir.

Hâmid b. Mollâ Alî-i Bîsârânî tarafından yazılan “Şerh-i Mesnevî-i Ma‘nevî” eser Mesnevî’nin ilk 5 cildine atfedilen şerhtir.

Mollâ Muhammed Alî-i Nûrî’nin yazdığı “Şerh-i Mesnevî-i Ma‘nevî” eseri 725 beyitten oluşan Mesnevi’de geçen 125 beyit için yazılmış şerhtir.

Diyâram tarafından kaleme alınmış “Def-i Şubehât” eseri Mesnevî hakkında olan şüpheleri bertaraf eden şerhtir.

SONUÇ

Mevlana’nın eseri olan “Mesnevi Manevi” için ele aldığı asırdan şimdiye kadar bilgi ve etkârları tasavvuf yolunda toplum için büyük bir fayda sağlamaktadır. Birçok dilde bu eser kaleme alınıp dünya genelinde büyük bir ilgi toplamaktadır. İster tasavvuf ehli olsun ister olmasın her akımdan okuyucu bu esere karşı dikkatsiz kalmamıştır.

Hârizmî’nin şehit edilmesinden dolayı “*Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*” adlı ifa edemediği Farsça diliyle yazılmış bu şerh eserini, İran, Afgan ve Hint bölgesinde kaleme alınmış kendi asrının ilk geniş Mesnevi üzerine yazılmış ait şerhtir. Bu şerh başlangıç, on makale ve tasavvufi terimleri içeren kapsamlı bir üründür.

Hârizmî “*Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*” eserini kaleme alırken gramer vb. kaide kurallara değil de doğal ve manevi mananın ve tasavvufi konuları içeren ruhsal konuları içeren bir eserdir. Eserin dört cildinde de çok fazla ayet, hadis ve şiirleri içerdiğinden kendi dile getirilen İran, Afgan ve Hint bölgesindeki tasavvuf ve edebiyat bölümlerinde tanınmaktadır.

Yazar, Mesneviye yazmak istediği bu şerhi, o dönemin diline uygun gelecek tarzda düşünce ve toplumsal özellikleri taşıyan ve istisnai ıstılâhât tarzıyla şerh etmeye çalışmaktadır. Bundan ötürü yazdığı şerh kendi asrına ışık olan bir eser olarak bilinmektedir.

Edebiyatta çok kıymetli eserler bırakan Hârizmî, şairliği ve tasavvufi yaşantısıyla günümüze bıraktığı bu değerli “*Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*” eserin Mesnevi gibi kıymetli bir esere şerh olması yönünden ne denli kıymetli olduğundan kendinden söz ettirmektedir. Bu tür eserleri yazan şârihlerin eserlerinin her asırda okunması ve araştırma konusu olması mahiyetinde incelenip edebiyata kazandırılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ali Şîr Nevâî, Mir Nizameddin. *Mecâlisü’n-nefâis*. Tahran: Panik meli Yay, 1944.

Devin DeWeese, *The Kasbf al- Huda*, s.220.

Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab* (Lübnan - Beyrut: Dar Sadr, 1414), 12/289.

Ebü Nuaym el-İsfahânî, Hilyetü’l-evliyâ (Dar Kutubû’l İlmiye/Beyrut-Lübnan,1979),1/17-28.

Kemâlüddîn Hüseyin b. Hasen-i Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr* (Tahran: Esatir, 1994), 1/9.

Hasen-i Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*, 1/14.

Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*,1/14.

Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*,1/17-21.

Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*,1/18.

Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*,1/112-113.

Hârizmî, *Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr*,1/114.

Mir Nizameddin Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis* (Tahran: Panik meli Yay, 1944), 10. Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, 9.

M. Yaşar Kandemir, “Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil‘ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî”, *TDV, İslam Ansiklopedisi* 31 (Ankara 2020), 571-573.

On adet makale için bkz. Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/25-212.

Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, 1/462.

Rıza Kurtuluş, “Kemâlüddîn Hüseyin b. Hasen-i Hârizmî”, *Ankara* 25 (2002), 233. Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/11-12.

Reşat. Öngören, “Tasavvuf”, *İstanbul* 40 (2011), 119-126.

Süleyman Gökbulut, “Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies”, *Hakemli Dergi* 4/8 (2013), 8.

Şecerî, Rızâ, Maârifî ve Nakd ve Tahlîl-i Şurûh-i Mesnevî: Şurûh-i Farsî ve Mevcûd der İnan, Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1386.

Yılmaz, Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar neşriyat, 2020.

Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.254.